

6. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко В.П. – К.: Либідь, 1999. – 536 с. (у співавт.).
7. Юридическая процессуальная форма / [под общей ред. П.Е. Недбайло и В.М. Горшенева]. – М., 1967.
8. Якуб М.Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве / М.Л. Якуб. – М.: Юридическая литература, 1981. – 144 с.

Рецензент: к.ю.н., професор Литвин О.П.

УДК 343.977

Стасюк Л.Л.,

к.політ.н., проректор Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ЗАБРУДНЕННЯ ВОДОЙМ

Розкрито сучасні можливості експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм. Наведені типові експертизи та питання, які вирішуються в ході їх проведення.

Раскрыты современные возможности экспертиз при расследовании преступлений против окружающей среды, совершенных путем загрязнения водных ресурсов. Определены типичные экспертизы и вопросы, которые решаются в ходе их проведения.

Modern possibilities of examinations are opened at investigation of crimes against the environment, the water resources made by pollution. The resulted typical examinations and questions which dare during their carrying out.

Постановка проблеми. Серед злочинів проти довкілля виділяють ті, безпосереднім об'єктом яких є відносини у сфері охорони водних ресурсів, атмосферного повітря, лісових масивів, земель, надр передбачені ст. 241 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Забруднення атмосферного повітря», ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод», ст. 243 КК України «Забруднення моря», ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ст. 240 КК України «Порушення правил охорони надр», ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України» та ін.

Окремі методики розслідування вищезазначених злочинів в Україні розроблені, однак недостатньо, про що свідчить майже повна відсутність дієвих криміналістичних рекомендацій. А проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм розглянуті лише в кількох публікаціях [1; 3; 7; 8; 9; 12].

Ступінь наукової розробки теми. Публікації науковців, зокрема

В.Н. Карагодіна та Л.А. Іванової [1], С.О. Книженко [2; 3; 4], В.В. Лаврищева [5], О.В. Ринкової [7], М.В. Руденко [8], та інших вчених [6; 9; 10; 11] з даної проблематики, сприяли глибокому дослідженню методики розслідування злочинів проти довкілля, удосконаленню їх криміналістичної характеристики, ролі спеціальних знань під час розслідування таких злочинів. Однак, прикладні аспекти використання спеціальних знань малодосліджені, хоча саме вони містять криміналістичні рекомендації щодо ефективного розслідування злочинів проти довкілля.

Мета цієї статті. У даній статті будуть розкриті сучасні можливості судових експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм спеціальні знання використовуються у двох основних формах: у разі залучення спеціалістів під час слідчих (розшукових) дій та в межах проведення експертизи. Судова експертиза є найефективнішим засобом виконання слідчих завдань по справах про злочини проти довкілля, за умови, звичайно, неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства, щодо призначення та проведення цієї слідчої дії.

Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [12, с. 5].

Експертизу по справах про злочини проти довкілля слід призначати тільки тоді, коли в цьому є дійсна необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину в справі. Недопустимо призначати експертизу для вирішення питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної підготовки слідчого або прокурора, тобто на вирішення експерта не можна ставити питання правового характеру. В ході розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм, доводиться призначати різноманітні експертизи, завдяки яким вдається одержувати відповіді на численні питання. Однак при усій їх різноманітності є відносно невелике коло типових питань, які вирішуються за допомогою судово-експертних досліджень.

До таких питань насамперед відноситься встановлення вмісту, складу шкідливих речовин у водному середовищі, яке, згідно з наявними даними, піддалося негативному впливу з боку певного господарського об'єкта, концентрації цих речовин, відповідності їй гранично припустимому рівню. Якщо негативні наслідки такого впливу очевидні, експертиза дозволяє встановити причини події, у тому числі причини захворювання або загибелі риб,

рослин, тварин, які знаходилися в межах водойми, яка зазнало забруднення.

При складності відповідних правил охорони довкілля, за допомогою експерта може бути встановлений факт їх порушення, а також відповідність вимогам безпеки для навколишнього природного середовища технічного проекту, іншої технічної документації певного господарського об'єкта, його устаткування, очисної споруди, технологічного процесу.

Важливим завданням судово-експертних досліджень по справах про злочини проти довкілля, вчинені шляхом забруднення водойм є встановлення можливості заподіяння шкоди довкіллю в результаті порушень, встановлених у процесі досудового слідства. Маються на увазі випадки, коли явно виражена шкода довкіллю забруднюючими речовинами не заподіюється, але не через їх невелику кількість або малу агресивність і, отже, слабкого впливу на довкілля, а завдяки щасливому збігу обставин, що не залежать від волі порушника правил. Наприклад, у результаті екстрених заходів шкідливий стік вдалося локалізувати й нейтралізувати.

До основних завдань судово-експертних досліджень по справах аналізованої категорії відноситься також визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної порушенням правил охорони довкілля, і профілактичних заходів, які доцільно здійснити з метою запобігання подібних порушень у майбутньому.

Нерідко перед експертом ставиться питання: хто несе відповідальність та порушення правил охорони довкілля, допущених в конкретному випадку? У зв'язку із цим треба мати на увазі, що відповідальність за дотримання правил охорони довкілля покладається на конкретних осіб наказом керівника підприємства (установи, організації), або вона передбачається в посадових інструкціях і, виходить, повинна з'ясовуватися слідчим, шляхом огляду й приєднання до справи відповідних документів або їх копій. І лише в тих випадках, коли правила охорони довкілля складні для розуміння особами, які не мають спеціальної підготовки, перед експертом можна порушувати питання про конкретну особу, яка допустила порушення тих або інших правил.

На вимогу експертів, їм поряд з досліджуваними об'єктами, надається інформація, які містяться в різних документах. Найчастіше такими документами є: протоколи слідчих дії (огляду місця події, допитів та ін.); акти працівників контролюючих природоохоронних органів, які фіксують факти забруднення довкілля; акти перевірок, проведених природоохоронними органами; схеми й основні розрахункові дані очисних споруд; виписки з журналів, які відображають технологічний процес виробництва, зберігання, транспортування, скидання отруйних речовин і відходів виробництва;

виписки з журналів реєстрації результатів періодичних досліджень, проведених аналітичними лабораторіями народногосподарських об'єктів і контролюючих природоохоронних органів; висновки за результатами інших експертних досліджень, які мають значення для проведення даної експертизи [9, с. 76].

Складність і численність правил проведення безпечної для довкілля діяльності, обов'язковість дослідження причинного зв'язку між допущеним порушенням правил і наслідками, які наступили, різноманіття об'єктів, для дослідження яких необхідні спеціальні знання, обумовлюють необхідність проведення значної кількості експертиз у ході розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забрудненням водойм.

У зв'язку з тим, що в штаті експертної служби органів внутрішніх справ, НДІ судових експертиз нерідко відсутні працівники, які спеціалізуються в області іхтіології, гідробіології, ветеринарії, проведення експертиз доручається кваліфікованим спеціалістам природоохоронних органів, науково-дослідницьких установ і вузів відповідного профілю.

Питання про коло об'єктів, які надаються на експертизу, вирішується разом з особою, якій передбачається доручити проведення відповідної експертизи. Нерідко такі матеріали кримінальної справи, як протокол огляду місця події, висновки інших експертиз, протоколи допитів, акти відомчого розслідування, полегшують вирішення поставлених перед експертом питань.

Час проведення експертизи обирається слідчим, коли зібрані усі необхідні для цього матеріали. Експертизи по справах аналізованої категорії призначаються в будь-який момент досудового розслідування, але такі їх види, як судово-медична, ветеринарна, іхтіологічна й хімічна, проводять, як правило, відразу після порушення кримінальної справи, тому що їх висновки дають можливість визначити подальший напрям розслідування.

Робота експерта прискорюється, якщо питання слідчим правильно сформульовані. Типовою помилкою слідчих є постановка питань, які не відповідають профілю експертизи.

Зазначимо можливості експертиз, які найбільш часто призначаються в ході розслідування злочинів проти довкілля, вчинюваних шляхом забрудненням водойм.

Судово-хімічна експертиза вирішує питання: про концентрацію шкідливих речовин у воді, ґрунті, рослинах, тваринах, рибі; про склад певних речовин (наприклад, пестицидів, нафтопродуктів); про реакційну здатність і токсичність виявлених речовин; часу їх збереження у тому або іншому природному об'єкті; про походження речовин з одного або різних джерел; про можливість утворення токсичних хімічних сполук у певних умовах [1, с. 68].

Об'єктами дослідження такої експертизи є проби води, ґрунту, риби, тваринних і рослинних організмів.

Технологічна експертиза встановлює відповідність технологічних режимів виробництва й очищення викидів і скидань затвердженим нормативним вимогам. На її вирішення ставляться такі питання: чи відповідає технологія виробництва затвердженому проекту; якщо є невідповідність, то в чому вона полягає і як вона впливає на екологічну безпеку виробництва; які технологічні причини наднормативних скидань шкідливих речовин; чи правильно відображений технологічний процес в облікових документах; який обсяг речовин, скинутих за певний період часу; чи були порушення під час проведення конкретних робіт і на конкретній ділянці виробництва; чи передбачено технологією устаткування, яке запобігає викидам шкідливих речовин у воду; хто й за допомогою яких засобів контролює дотримання технологічного процесу; чи відповідає потужність очисних споруд технологічним потребам; які причини недостатнього очищення речовин; у яких випадках можлива відмова в роботі очисних споруд; чи можна вважати дану технологію виробництва безпечною для вод [1, с. 69].

На дослідження експертів надаються: протоколи оглядів устаткування; документи про його експлуатацію й роботу; протоколи допитів свідків, які працювали на зазначеному устаткуванні; документи, у яких відображаються порушення правил експлуатації досліджуваних технічних пристроїв; проектні матеріали; журнали обліку речовин, які надійшли на очищення; стрічки самописів; технологічні інструкції.

Будівельно-технічну експертизу призначають для вирішення питань про правильність введення об'єкта в експлуатацію. Вона відповідає на питання: чи проведені роботи з розміщення, проектування, будівництва, приймання в експлуатацію відповідно до санітарних норм і правилами; чи допущені відступи від проекту; чи не пов'язані вони з відсутністю або запізненням здачі природоохоронних споруд; чи проводилася відповідна державна експертиза передпроектних матеріалів; чи уповноважені особи на підписання акту приймання об'єкта в експлуатацію; чи не викликана аварія помилкою проектування; чи відповідає використовуване устаткування технічному проекту; чи правильно уведене устаткування в експлуатацію після ремонту [9, с. 80].

Об'єктами експертизи є господарські об'єкти й окремі технологічні лінії, проектні матеріали, акти надання земельної ділянки, акти приймання та здачі об'єкта, висновки відповідних державних експертиз; протоколи огляду устаткування.

До технічної експертизи звертаються при необхідності встановлення причин події. На її вирішення можуть бути поставлені питання, які стосуються справності устаткування, його придатності для виконання конкретних технічних операцій: чи справні технічні засоби, якщо ні, то в чому це полягає; які причини несправності і як вони впливають на безпеку доквілля; який строк експлуатації устаткування; була ситуація

аварійною чи штатною; чи була можливість вчасного виявлення й усунення несправності; чи не викликана аварія дефектами установок; який час їх виникнення; чи могли виявлені несправності виникнути раптово; яка послідовність явищ, що призвели до забруднення; які обставини сприяли події; чи відповідає кваліфікація працівника, характеру виконуваної ним роботи; чи можливо виконання роботи в заданих технічних умовах; чи мало місце порушення правил і яких саме; які причини понадлімітного викиду або скидання речовин; чи правильно здійснювався контроль за ремонтом і експлуатацією устаткування; чи достатня для цього приладава й лабораторна база; чи достатнє фінансування підприємства для забезпечення безпеки довкілля; чи має виробнича лабораторія ліцензію на виконання аналітичних робіт; чи виконали особи усі дії, необхідні для запобігання забруднення водойми [9, с. 77-79].

До об'єктів експертизи відноситься устаткування, його окремі вузли, прилади, паспорти й технічні інструкції установок; документи про проходження інструктажу, професійну підготовку працівників; графіки робіт і ремонтів, ліцензії промислових лабораторій; акти службового розслідування; протоколи слідчих дій, що містять відомості про механізм події.

Іхтіологічна експертиза призначається при виявленні отруєння або загибелі риби, відповідає на такі питання: які причини захворювання або загибелі риби у водоймі; чи не було причиною загибелі риби обміління водойми, вибухи, недостача кисню, знищення кормової бази водойми; чи не пов'язано це із присутністю певних забруднюючих речовин; якщо так, то який механізм їх потрапляння у водойму; які концентрації є шкідливими для гідробіонтів; як вони позначаються на розмноженні; яка тривалість впливу речовин на гідро біонтів [1, с. 72].

На дослідження надаються екземпляри риб різних видів, планктон, висновок судово-хімічної експертизи, протокол огляду місця події.

Комплексна екологічна експертиза встановлює розмір і причини заподіяння шкоди природоохоронним системам. На її вирішення ставляться такі питання: чи є ушкодження або загибель представників тваринного й рослинного світу в конкретній екологічній системі (водоймі); які види організмів ушкоджені й у якому ступені; чи зменшилася чисельність організмів і яких видів; чи ушкоджена кормова база і які види організмів; яка перспектива її відновлення; який механізм виявлених ушкоджень; якими речовинами відбулося ушкодження; чи було надходження речовин залповим; які концентрації конкретних речовин становлять небезпеку для стану й розвитку представників тваринного й рослинного світу; чи присутні такі речовини у воді, ґрунті, рослинах і тваринах; чи представляють небезпеку для здоров'я людини зазначені організми при вживанні в їжу; який розмір заподіяної шкоди; яка довгострокова тенденція погіршення стану довкілля [9, с. 85; 12, с. 368-369].

До об'єктів екологічної експертизи відносяться: природоохоронна система і її компоненти (води, атмосфера, ґрунти, планктон, рослини, риби, тварини); матеріали кримінальної справи, з відомостями про порушення і їх наслідки.

Висновки. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм ще недостатньо розроблені у криміналістиці. Судова експертиза є найефективнішим засобом виконання слідчих завдань по справах про злочини проти довкілля, за умови, неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства, щодо призначення та проведення цієї слідчої дії. Експертизу по справах про злочини проти довкілля слід призначати тільки тоді, коли в цьому є дійсна необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину в справі. До таких питань насамперед відноситься встановлення вмісту, складу шкідливих речовин у водному середовищі, яке згідно з наявними даними піддалося негативному впливу з боку певного господарського об'єкта, концентрації цих речовин, відповідності її гранично допустимому рівню. До типових експертиз, які призначаються в ході розслідування злочинів проти довкілля, вчинюваних шляхом забрудненням водойм слід віднести: судово-хімічну, технологічну, будівельно-технічну, технічну, іхтіологічну, комплексну екологічну експертизу.

Використані джерела:

1. Карагодін В. Н. Методика расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы / В. Н. Карагодін, Л. А. Иванова. – Екатеринбург : УрАГС, 2005. – 124 с.
2. Книженко С. Поняття та види криміналістичної характеристики екологічних злочинів / С. Книженко // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2003. – № 3 (12). – С. 368–372.
3. Книженко С. О. Використання спеціальних знань в розслідуванні екологічних злочинів / С. О. Книженко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2006. – № 735. – Вип. 1. – С. 75–80.
4. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ / О. С. Книженко. – Х., 2006. – 20 с.
5. Лаврищев В. В. Особливості розслідування екологічних злочинів / В. В. Лаврищев // Актуальні проблеми сучасного розвитку міжнародного морського, транспортного та екологічного права. – К., 2010. – С. 113–119.
6. Особливості кваліфікації, розслідування та запобігання злочинам проти довкілля : навч.-метод. посіб. / Пономаренко Г. О., Нікітенко О. І., Поліщук Г. С. та ін.; відп. ред. О. І. Нікітенко. – Херсон : Херсон. юрид. ін-т, 2007. – 68 с.
7. Ринкова О. В. Необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів / О. В. Ринкова // Криміналістичний вісник. – К., 2010. – № 2 (14). – С. 81–87.

8. Руденко М. В. Використання досягнень науки і техніки у боротьбі з екологічними злочинами / М. В. Руденко // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю. – Х., 1998. – С. 196–198.
9. Селиванов Н. А. Расследование преступных загрязнений природной среды : учеб. пособ. / Н. А. Селиванов, К. С. Скоромников. – М. : МНЭПУ, 1994. – 103 с.
10. Сибірна Р. І. Сучасні аспекти методики розслідування особливостей доказування екологічних злочинів / Р. І. Сибірна, А. В. Сибірний // Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України. – Львів, 2004. – № 3. – С. 68–73.
11. Фефилатьев А. В. Расследование экологических преступлений / А. В. Фефилатьев // Криминалистика : учебн. / А. Ф. Волынский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александров и др.; под ред. А. Ф. Волынского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 562-581.
12. Експертизи у судовій практиці : науков-практ. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

Рецензент: к.ю.н., доцент Старушкевич А.В.